

Прегледни рад

Примљено: 25. 9. 2014.

UDK 34. 343. 123

Ревидирана верзија: 10. 11. 2014.

Одобрено за штампу: 23. 11. 2015.

ПРОЦЕДУРА *APAGOGÉ* АТИНСКОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА У СЛУЧАЈЕВИМА УБИСТВА^а

Сања Глигић

Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд, Србија
glic@ius.bg.ac.rs

Апстракт

Циљ рада је да се истражи флексибилност атинског судског поступка за кривично дело убиства од друге половине V века пре н. е. до рестаурације демократије 403. године пре н. е, с посебним освртом на случајеве убиства у којима је примењена процедура *apagoge*. Традиционална процедура атинског кривичног права у случајевима убиства, *dike phonou*, била је компликована и спроводила се као ритуални лек којим су Атињани покушавали да очисте полис инфициран присуством убице (*miasma*). Они који су покретали традиционалну *dikai* често су наилазили на препреке. Из тог разлога тужиоци су у одређеним случајевима покретали процедуру *apagoge*. Ова процедура подразумевала је да се пред Судом једанаесторице испитају лица која су приликом извршења убиства ухваћена *in flagrante delicto* или су убиство извршили у стицају са разбојништвом (*kakourgos*). Казна се спроводила моментално у случају када ухваћени убица призна извршено дело, односно када је било очигледно да је крив (*ep'autophoroi*). Међутим, уколико потенцијални убица пориче извршење дела, тужиоци су на основу поднете оптужнице морали да покрену судски поступак. Случајеви процесуирања Еукситеуса и Агората у којима је примењена процедура *apagoge* сведоче да оптуженима нису пресудили гневни рођаци жртава на основу самопомоћи, нити су погубљени од стране Једанаесторице без претходно донете судске пресуде, што је био начин решавања оваквих случајева у ранијем временском периоду. Ово је можда и најважнија процедурална примена фразе „очигледно крив“ на основу које су тужиоци успевали да се уздрже од решавања спора одмаздом која се традиционално сматрала оправданом.

Кључне речи: правна историја, античко грчко право, убиство, *dike phonou*, *apagoge kakourgias*, *apagoge phonou*

^а Рад је настао у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду: „Развој правног система Србије и хармонизација с правом ЕУ (правни, економски, политички и социолошки аспекти)“.

THE PROCEDURE *APAGOGE* OF ATHENIAN CRIMINAL LAW IN HOMICIDE CASES

Abstract

The aim of this paper is to investigate the authenticity of flexibility within Athenian court proceedings for the criminal acts of homicide from the second part of the fifth century until the early years in the restored democracy of 403. B.C, with particular reference to cases of homicide in relation to the procedure of *apagoge*. The traditional homicide procedure, *dike phonou*, of Athenian homicide law was a cumbersome and ritualistic remedy with which the Athenians tried to clean up the polis infected by the presence of killers (*miasma*). Those who prosecuted by the traditional *dikai* found themselves at a serious disadvantage in some respects. In such circumstances, the plaintiff sometimes invoked the ancient procedure *apagoge*. Taken strictly, *apagoge* was the interrogation before the competent magistrate of one taken *in flagrante delicto* committing certain acts or that it acts was committed by a robber (*kakouryos*). The magistrate was usually one of the Eleven. If a man so caught confessed, the magistrate administered at once the appropriate penalty because it was obvious that he was guilty (*ep'autophoroi*). If he did not, his accuser had to present to the magistrate a written indictment, on the basis of which the magistrate introduced the issue for trial. The two cases, against Euxitheus and against Agoratus, testify to implement procedures *apagoge*. Those cases were not resolved by self-help or summary execution by the Eleven, as might have been done in an earlier era. This was perhaps the most important procedural implication of the phrase "obviously guilty", that parties to the agreement refrain from settling grievances by acts of retribution that were traditionally justifiable.

Key words: Legal History, Ancient Greek law, Homicide, *Dike phonou*, *Apagoge kakourgias*, *Apagoge phonou*

УВОД

У древном атинском кривичном праву традиционална и уобичајена процедура у случајевима убиства била је *dike phonou*, коју су могли да покрену рођаци жртве. Ова процедура била је у складу са Драконтовим законом о убиству из VII века пре н. е.¹ Атињани су је чували непромењену током три наредна века. Међутим, потребе

¹ Запис IG I² 115 садржи увод и Драконтов закон о убиству који датира из 621/0. године пре н. е. Увод је написан 409/8. године пре н. е. и део је реформе Солонових закона и Драконтовог закона о убиству коју су извршили номотети (*nomothetai*) изабрани од стране скупштине. Драконтов закон се налазио на одвојеном мермерном стубу и састојао се из неколико целина (колумни), од којих је највероватније само половина сачувана. Пошто је откривен у другој половини XIX века, први пут је објављен 1867. године. Од тада су објављена два издања Драконтовог закона о убиству у којима су Гагарин, и Струд, поред навода сачуваних одредаба Закона, понудили и решења за одређене проблеме који су заокупљали ауторе који су писали о убиству у древном атинском праву. (Gagarin, 1981; Stroud, 1986).

праксе су довеле до увођења алтернативне процедуре *apagoge*, која је омогућила да поступак у случајевима убиства може бити покренут од стране сваког Атињана.

Процедура *dike phonou* омогућавала је рођацима жртве да објаве дело о убиству на агори и да покрену кривични поступак (Драконтов закон о убиству, 621/0. године пре н. е), обраћањем басилеусу², који је потом забрањивао оптуженом да се бави правним пословима, да се приближава светој води, светим местима и агори и да конзумира вино (Antiphon, trans. 1968, para. 6.35–36). Пред басилеусом су се водила три припремна рочишта (*prodikasiai*) на којима су стране у спору износиле своје оптужбе, одбрану и доказе. Након овога се одређивао суд који ће судити за конкретно дело.³ Било је пет судова који су били надлежни за случајеве убиства: Ареопаг за умишљајно убиство (тровање, паљење) и рањавање; Паладијум за нехатно убиство, планирање убиства, убиство робова, метека и странаца; Делфинијум за дозвољено убиство; Фреато у близини Пиреја, који је судио прогнаним убицама повратницима; и Пританеј надлежан за убиства које је починио непознати извршилац, животиња и мртав предмет (Аристотел, прев. 1948, пара. 57.3–4). Пре почетка излагања говора током поступка стране су полагале заклетву диомосију (*diomosia*). На суђењу је прво говорио тужилац, па бранилац, затим поново тужилац и на крају бранилац. Током говора позивани су

² Басилеус или краљ водио је порекло од наследних краљева из хомерског доба Атине. У време Драконта постао је архонт који се на дужност постављао жребом. Његове дужности биле су првенствено религијске, а правне обавезе, као што је била објава дела убиства или вођење припремних рочишта пре започињања кривичног поступка, произлазиле су из религијских импликација убиства. Наиме, у случају убиства полис је могао да се загади (мијазма) присуством убице који није кажњен. Басилеус је водио суђење (мерио време предвиђено за говоре, бројао гласове), а могуће је и да је објављивао пресуду (Gagarin, 2000, стр. 569–579; MacDowell, 1963, стр. 33–38). Издвајамо мишљење Сејлија, који је сматрао да басилеус није био јавни службеник већ особа којој су се приватно обраћали рођаци жртве, као неосновано, зато што се тешко може бранити овај став (Sealey, 1994, стр. 117–118).

³ Што се тиче одлуке о суду који би у конкретном случају био надлежан, Струд истиче да је о томе одлучивао басилеус на основу доказа презентованих током продикасија. Мекдауел о томе износи два мишљења, на једном месту потврђује Струдов став (1986, стр. 36, 96–97), али на другом месту каже: „случај ће судити Паладијум, ако тужилац изјави да је убиство нехатно“ (стр. 45). Међутим, колико год на први поглед ови искази деловали контрадикторно, када се добро проуче све информације, оба се могу одржати. Наиме, закон је прописивао суд за одређену врсту убиства, а тужилац је одлучивао о оптужби (изузетно оптужени, ако је на продикасијама изјавио да се радило о дозвољеном убиству). На основу тога басилеус је именовао суд. Евентуално, уколико је постојала несугласност између законом предвиђеног суда и оптужбе, басилеус је вероватно на продикасијама саветовао тужиоце како да преформулишу оптужбу.

сведоци који су се заклињали да ће говорити истину, али су током заклетве изјављивали и да ли је оптужени крив или невин, у зависности од тога да ли их је позивао тужилац или бранилац (Antiphon, trans. 1968, para. 1.28). Након говора поротници су одмах гласали и понекад је само један глас више могао да донесе победу у спору (Demosthenes, trans. 2008, para. 21.71–75). Није постојало право на жалбу (Antiphon, trans. 1968, para. 6.3) и басилеус је објављивао пресуду.⁴ Уколико се судило за умишљајно убиство, оптужени је имао могућност да после првог говора добровољно оде у прогонство или да сачека пресуду, која је у случају да су га прогласили кривим подразумевала смртну казну (Antiphon, trans. 1968, para. 1.29). Било да је изабрао прогонство или да му је досуђена смртна казна, његова имовина је конфискована (Lysias, trans. 1977, para. 1.50). У случају нехатног убиства казна је била прогонство без конфискације имовине и могућност да рођаци жртве дају опрост убици (Драконтов закон о убиству, 621/0. године пре н. е).

Посебна правила која су се односила на ритуално процесно правно средство *dike phonou*, као што су три припремна рочишта пред архонтом басилеусом на којима су стране у спору износиле своје оптужбе, одбрану и доказе, била су установљена да би се странама олакшала вансудска нагодба или решио спор судским путем на основу положене заклетве. То је био прилично ефикасан начин решавања спора, у коме чињеница учешћа оптуженог није оспоравана, а сукобљене стране желе да поступе у складу са обичајним правом. Међутим, уколико није било сведока који су могли да потврде да је оптужени извршио убиство, тужиоци, практично, нису могли да добију спор на суду, без обзира на убедљивост посредних доказа. Традиционална *dike phonou* није била добро решење чак ни за оне који су за убиство оптуживали странце. За разлику од Атињана, којима је заклетва била обавезујућа, странцима су правила древног атинског права била непозната. Из наведених разлога тужиоци су понекад били принуђени да се уместо процедуре *dike phonou* одлуче да покрену процедуру *apagoge*. У том случају се оптужени хапсио на основу кривичне пријаве (*endeixis*) и држао у затвору до почетка судског поступка.⁵

⁴ О значењу речи *dikazei* у 12. реду Драконтовог закона о убиству много је дискутовано, али се већина научника сложила са Мекдауеловим мишљењем да је она означавала објаву пресуде од стране басилеуса. (Gagarin, 2000, стр. 573; MacDowell, 1963, стр. 38; Stroud, 1986, стр. 42–42).

⁵ Процедуре *endeixis* и *apagoge* су се развиле на основу санкционисане самопомоћи. Драконт у свом закону укида самопомоћ и установљава државне органе пред којима ће се водити кривични поступак. Под одређеним околностима магистрати су могли да признају право рођацима жртве да предузму насилну

Процедура *apagoge* је била новина у атинском праву у односу на процедуру *dike phonu*. Установљена је у другој половини V века пре н. е, по свему судећи непосредно пре Антифонтовог (*Antiphon*) говора „О убиству Херода“ (Volonaki, 2000, стр. 157). За разлику од *dike phonu*, она се није покретала пред судовима који су били надлежни у случајевима убиства, већ пред поротним судом – хелијејом и могла се покренути било када. Примењивала се на Атињане и на странце, а важила је за све врсте убиства које су извршене у Атини или ван њене територије. Казна је могла да буде смртна, док је код *dike phonu* аутоматски изрицана смртна казна у случају да се доказало да је оптужени крив (Gagarin, 1979, стр. 319). Све погодности које је процедура *apagoge* имала у односу на процедуру *dike phonu* вероватно су биле разлог због којег би се тужиоци у случају убиства радије определили за њу. Сем тога, могао је да је покрене било ко, али сачувани говори који су засновани на процедури *apagoge* сведоче да су то ипак чинили рођаци жртве.

Приликом покретања поступака *dike phonou* и *apagoge* примењивали су се различити критеријуми. Суштина традиционалне *dike phonou* огледала се у томе да се тужилац заклињао у истинитост навода оптужбе и позивао поротнике да, вреднујући његове тврдње, одлуче о спору. С друге стране, поступајући у складу са процедуром *apagoge*, тужилац је изјављивао да је оптужени ухапшен на основу непосредне последице извршеног дела. То значи да је морао да докаже вероватну сумњу у оптуженог. Овај критеријум је давао могућност директнијег приступа питању које је кључно за решавање спора – да ли је оптужени извршио убиство?

Мекдавел (*MacDowell*) и Хансен (*Hansen*) наводе четири случаја када је могла да се употреби процедура *apagoge*: прво, уколико оптужени за убиство прекрши забрану басилеуса да посећује света места; друго, чак и да не постоји забрана басилеуса уколико се очигледни убица усуди да посети свето место (разлика у односу на претходни случај је што су овде тужиоци били у обавези да покрену поступак, а у претходном случају је било довољно само да докажу да је оптужени прекршио забрану);⁶ треће, када се осуђени на прогонство

акцију против починиоца ради заштите своје имовине или телесног интегритета. На основу поднетог налога (*endeixis*) тужиоци не би могли да буду кажњени због предузетих радњи против починиоца. Уколико повређена страна није била у могућности или није желела да сама делује против починиоца, обраћала се басилеусу, који би ангажовао тесмотете (шесторица преосталих архоната поред басилеуса, епонима и полемарха који су судили у различитим случајевима) да ухапсе (*apagoge*) починиоца, након чега би тужиоци износили своје оптужбе пред судом. (Evjen, 1970, стр. 403–415; Hansen, 1976, стр. 48–53).

⁶ По Драконтовом закону било је могуће да рођаци након сахране жртве објаве име убице пре басилеусове објаве о томе ко је убица, па се у овом случају тер-

усуди да крочи на тло Атике,⁷ и четврто, када се особа оптужи да је преступник (*kakourgos*), што је био случај у петом Антифонтовом говору, где је Еукситеус оптужен за убиство Херода (MacDowell, 1963, стр. 139–140; Hansen, 1976, стр. 99–108). Свој став о томе да је било ко могао да покрене процедуру *apagoge*, Мекдауел заснива на Демостеновим (*Demosthenes*) говорима (para. 24.105, 23.80) који помињу да је у древној Атини тако нешто било могуће. По свему што је навео, његово мишљење је вероватно тачно.

Нажалост, сачувано је само неколико говора чувених атинских беседника који би могли да дају информације о процедури *apagoge*. Пошто извори сведоче да су у употреби биле две форме процедуре *apagoge*, у раду је анализиран говор Антифонта „О убиству Херода“, у коме је била примењена *apagoge kakourgon*, и Лисије (*Lysias*) „Против Агората“, у коме се највероватније користила *apagoge phonou*.

АНТИФОНТ „О УБИСТВУ ХЕРОДА“

Говорник Митилењанин Еукситеус оптужен је за убиство Херода (атинског клеруха из Митилене),⁸ са којим је путовао на броду за Тракију. Херод је кренуо на пут у Енос на обали Тракије да би добио откуп за трачанске заробљенике које је ухватио. Заједно са Еукситеусом пловили су из Митилене, али су због невремена привремено морали да се зауставе на обали Лезбоса. Прешли су на други брод који је имао заклон од кише. Њих двојица су уз алкохол проводили ноћ. У једном моменту Херод је у току ноћи изашао да се прошета и од тада га више нико није видео. Следећег јутра организована је потрага, а Еукситеус је самоиницијативно послао гласника у

мин „очигледни убица“ користи да би се нагласила употреба поменутог права које су имали рођаци. Драконт је прописао ову одредбу, вероватно, да би заштитио оптуженог од рођака жртве, а званична објава од стране рођака била је неопходна и за његово сазнање о оптужби, и пружала му је могућност да се боље припреми за одбрану. Активирајући рођаке словом закона, Драконт им даје на важности и стишава њихов убилачки порив који, после вековне примене крвне освете, свакако није било лако обуздати.

⁷ Драконтов закон обезбедио је лицу осуђеном за убиство сигуран боравак у месту прогонства. Уколико га тамо било ко убије, судило би му се, пред већем ефета, као да је убио Атињанина. Али, убици није било спаса ако би покушао да се врати у Атину: свако је могао да га ухапси или убије на територији која је за њега забрањена.

⁸ По сведочењу Тукидида (прев. 1991, пара. 3.1–50), Митилена, главни град острва Лезбос и један од најмоћнијих и најважнијих атинских савезника у Пелопонеском рату, побунила се против атинске доминације. Атињани су угушили револт, погубили лидере и послали атинске клерухе да се населе на тој територији. Сваком клеруху дат је део земље, а претходни митиленски власници наставили су да обрађују земљу плаћајући годишњи порез. (Gillis, 1971, стр. 38–47).

Митилену да провери да ли је неко нешто чуо о Хероду. Након напорне потраге Еукситеус се вратио на први брод и њиме стигао у Енос, док се други брод са заклоном вратио у Митилену. Херодови рођаци су, сазнавши за његов нестанак од посаде брода који се вратио, оптужили Еукситеуса за убиство на основу тога што га је роб, саслушан под тортуром окривио, као и због тога што су на броду који се вратио у Митилену пронашли писмо у коме бранилац пише Ликину, Атињанину из Митилене, који је био у лошим односима са Херодом, да је успешно извршио убиство. Уместо да га подвргну уобичајеној процедури *dike phonou* пред Ареопагом, Еукситеус је подвргнут процедурама *endeixis* (денунцијација) и *apagoge* (хапшење) на основу квалификације да је *kakourgon* (разбојник) и предат Суду једанаесторице, који су га затворили до суђења пред највишим судским органом хелиејом.

Еукситеус се жали да његово хапшење (*apagoge*) на основу потказивања (*endeixis*), са квалификацијом да је разбојник (*kakourgon*), није адекватна процедура у случајевима убиства и да коришћење овог поступка у његовом случају представља прецедент (9). Хансен (*Hansen*) објашњава да *apagoge* и *endeixis* нису две различите процедуре, већ два дела исте процедуре: прво су Херодови рођаци лаички информисали Суд једанаесторице да је Еукситеус *kakourgon*, а Једанаесторица су га на основу те информације ухапсили (*Hansen*, 1976, стр. 13). Већ на први поглед веродостојност Еукситеусовог навода би могла бити спорна зато што је њему у интересу да инкриминише тужиоце, али би много већи проблем и опасност по њега наступили уколико то што је изрекао није истина. Већина аутора се слаже да се Еукситеусове притужбе не односе на питање његове невиности, односно кривице, нити на недопустивост процедуре која је на њему спроведена, него на то да ова процедура није била у складу са тадашњим правилима атинског законодавства (*Wolff*, 1966, стр. 118).⁹ Ово потврђују и тврдње Еукситеуса да је процедура *apagoge* за *kakourgon* адекватна само за мање преступе, као што су крађа или пљачка. Он се слаже са изјавом тужиоца да је убиство велики злочин, али велики злочини су и издаја и светогрђе, па се једнако као за убиство и за та дела примењују специфични закони. Потом набраја (10–12) све процедуралне повреде Драконтовог закона о убиству: стране у спору и сведоци нису положили заклетву; избегавајући да случај презентују пред адекватним судом за убиство (Ареопаг), ту-

⁹ Шиндел након детаљне анализе аргумената које Еукситеус користи закључује да он намерно изврће истину да би код поротника створио предрасуду да ће овом процедуром бити оштећен (*Schindel*, 1979, стр. 39–41). Гагарин иде и корак даље, закључујући да ће Еукситеусово извргавање истине доказати његову кривицу (*Gagarin*, 1989, стр. 18).

жиоци су атинске грађане извргли ризику да се инфицирају упрљаношћу убице (уколико искрено верују да је он крив); неће се изрицати законом предвиђена смртна казна за убиство, него ће противници бирати казну на основу предлога тужиоца и браниоца; оптужени је затворен без могућности да пријатељи јемче за њега, чиме му је онемогућена слобода кретања и ускраћено му је право да се одлучи за прогонство; и коначно, затварањем је био спречен да добро припреми своју одбрану. Јасно је да би за оптуженог адекватна процедура била *dike phonou*, а пошто случај указује на умишљајно убиство Атињанина, суђење би требало да се спроведе у Ареопагу.¹⁰ Могуће је да је процедура која је примењена на Еукситеусу била неуобичајена и да би прикладнија била процедура *apagoge phonou*, која је за разлику од *apagoge kakourgias* подразумевала законом прописану смртну казну. У случају *apagoge phonou* оптужени за убиство је хапшен зато што се није придржавао забране басилеуса да не сме приступати храмовима, светим местима, агори и местима где се суди, али овако нешто није поменуто у овом Антифонтовом говору. Осим тога, процедура *apagoge phonou* у Антифонтово време још увек није била установљена.¹¹ Управо из тог разлога поједини аутори сугеришу да је процедура *apagoge kakourgias de facto* била исправна и да се примењивала нарочито када су за убиство били оптужени странци, зато што су они могли да побегну, а прогонство за њих није била строга казна (Hansen, 1976, стр. 23; Heitsch, 1984, стр. 50–56). Што се тиче Еукситеусове жалбе на то да пре њега процедура *apagoge kakourgias* није била примењена, ово се може схватити у смислу да није била примењена на Атињанину, о чему сведоче и сачувани говори.¹²

¹⁰ Хајч оспорава надлежност Ареопага (Heitsch, 1984, стр. 54–56). Међутим, по мишљењу Мекдауела, нису постојале препреке за суђење странцу у Ареопагу, зато што је њега Закон о узимању таоца (*androleēpsia*) приморавао на легалну процедуру (MacDowell, 1963, стр. 28–30). *Androleēpsia* се могла применити када у неком граду убицу нису предавали суду његови суграђани и подразумевала је да се суду уместо њега могло привести три његова суграђанина који су се подвргавали суђењу за убиство.

¹¹ Ова процедура је почела да се користи тек после 400. године пре н.е. (Gagarin, 1979, стр. 21–30; Hansen, стр. 99–107).

¹² У Лисијином говору „Против Агората“, Дионисије пријављује Агората Једанаесторици, зато што је изазвао смрт његовог брата, потказавши га Тридесеторици. Суд Једанаесторице одбио је да ухапси Агората до момента док Дионисије није додао квалификацију да је Агорат ухваћен *in flagrante delicto*. У Демостеновом говору „Против Аристократа“ примењена је процедура *apagoge phonou* зато што је оптужени поступио супротно наредби басилеуса да не сме посећивати забрањена места. Дакле, као и у претходном примеру процедура *apagoge* примењивала се само на Атињанима који су ухваћени *in flagrante delicto* док су *xenoi* (странци), у случају када се сумњало да су некога убили, били хапшени као *kakourgon* чак иако нису ухваћени на месту злочина, јер је проце-

Одређене форме процесуирања осумњичених и оптужених убица, који још нису осуђени на основу судског поступка, помоћу потказивања и хапшења биле су познате у време Драконтовог закона о убиству (Евјен, 1970, стр. 413). У складу са правилима Драконтовог закона вероватно је већина убистава решавана без покретања судског поступка; самопомоћ и приватно хапшење били су прихваћени методи на основу којих се убица споразумевао са рођацима жртве. Уколико осуђени убица који је прогнан из Атине покуша да се врати, свако је могао да га ухапси или убије на територији која је за њега забрањена (Драконтов закон о убиству, 621/0. године пре н. е). Ова одредба Драконтовог закона цитирана је и у Демостеновом говору „Против Аристократа“: „Законом је дозвољено убити или ухапсити убицу који се врати у завичај“ (пара. 23.28). Како се могло видети из Драконтовог закона, ова одредба се оригинално примењивала на оне који су се добровољно одлучивали на прогонство, а судски поступак није био формално спроведен до краја. Међутим, како показује пример Лисијиног говора „Против Агората“, ово правило се могло применити и на оптужене убице које нису искористиле прилику да оду у прогонство, нити су се вансудски споразумеле са њиховим тужиоцима.¹³ Слично, Драконтово правило које се односило на *endeixis* обезбеђивало је да онај ко је потказао убицу не може бити тужен, ако је прогнани убица убијен приликом хапшења (Demosthenes, trans. 2008, para. 23.51). Дакле, и оно се односило на убице којима се није судило, а које су се одлучиле на прогонство, чиме се вероватно заустављао затворени круг крвне освете и самопомоћи према познатим убицама. Коначно, Солоново правило (које је највероватније представљало амандман на Драконтово законодавство) да се оптужени убица не сме злостављати, нити задржавати због откупа, морали су да поштују како тужиоци, тако и магистрати који су хапсили. Процедура против оптужених убица коју описује Демостен показује логичну еволуцију у односу на Драконтова правила,¹⁴ али свакако указује на то да потказивање и хапшење оптуженог убице није била новина која је касније почела да се примењује.

дура *apagoge* за њих била једини практични метод да се доведу на суђење (Maidment, 1968, стр. 153–155).

¹³ Лисија сведочи да су Агората умало убили без суђења (*androphonos*) само на основу тога што је оптужен за убиство (trans. 1977, para. 13.82).

¹⁴ Без сумње 409/8. године пре н. е. када је извршена реформа Солонових закона и Драконтовог закона о убиству и ове одредбе биле су прилагођене схватању законитости онога времена: уведена је казна за онога који није успео да добије ни петину гласова поротника и укинута је могућност да стране у спору саме предложе казну у корист законом прописане смртне казне.

Еукситеус се жали да је постојало неслагање између првобитних основа због којих су га ухапсили и оптужби које су изнесене на суђењу. Ово је послужило неким ауторима да изнесу теорију да је Еукситеус прво био оптужен за крађу, а касније током суђења тужиоци су проширили оптужбу и на убиство због крађе (Schindel, 1979, стр. 25; Wolff, 1966, стр. 115).¹⁵ Хипотеза коју износе односи се на то да су трачански заробљеници које Херод намеравао да прода побегли, а тужиоци су оптужили Еукситеуса за штету због губитка њихове имовине. Ову претпоставку нарочито заступа Хајч (*Heitsch*), сматрајући да је Еукситеус првобитно био оптужен за губитак имовине због тога што су трачански заробљеници побегли, али да су тужиоци, пошто је било тешко доказати ову оптужбу, после променили мишљење и почели суђење са оптужбом за убиство (стр. 57–60).¹⁶ Међутим, Еукситеус не помиње шта се десило са заробљеницима. С друге стране, можда није нереално претпоставити да је сумња како је окривљени покушао да украде заробљенике или неке друге предмете фигурирала у оригиналној оптужби, на основу које је Еукситеус ухапшен. На основу таквог потказивања Херодови рођаци би издејствовали да се Еукситеус појави у Атини, а када дође да их у најмању руку исплати. Када је стигао у Атину, био је ухапшен без могућности да се на основу јемства брани са слободе и оптужен за убиство. Само хапшење није било у супротности са законом, јер је то постало уобичајена мера против странца оптуженог за убиство Атињанина, али се Еукситеус пожалио због тога што се хапшење није десило на основу првобитне осуде. Ово би могла да буде уверљива претпоставка да у њој не постоје одређене недоследности. Поједине форме потказивања и хапшења (било да је у питању *apagoge phonou* или *apagoge kakourgias*) биле су прихваћено процесно средство у случајевима када је странац убио Атињанина, а незаконитост на коју се Еукситеус жали је непримерена. Једино на шта се он може пожалити јесте раскорак између првобитне оптужбе и оне која је изречена на суђењу, да би онда у самом говору рекао: „Оптужили су ме да сам лопов, а сад ми суде као да сам убица“. Иако су поменуте форме потказивања и хапшења биле регуларно примењиване против странаца, како је могуће да Еукситеус истиче да је *dike phonou* била једина исправна процедура у овом случају? Хајч ову недоследност објашњава тиме да је Еукситеусово извртање истине могло бити корисно зато што су га слушале судије лаици. Међутим, чак иако се

¹⁵ Међутим, ову теорију је Гагарин одбацио (Gagarin, 1989, стр. 18).

¹⁶ Гагарин истиче да Еукситеус у говору није поменуо бекство трачанских заробљеника и да је долазак Херодових рођака на лице места где се десило убиство вероватно спречило бекство заробљеника. (Gagarin, 1987, стр. 60–64; 1989, стр. 42–43).

сложимо са тим да су атински поротници имали слободније виђење закона, није рационално претпоставити да су игнорисали устаљену употребу потказивања и хапшења у случајевима убиства. Без обзира на то да ли би процедуру *apagoge* окарактерисали као хапшење за убиство или крађу, атински поротници су највероватније мало пажње полагали на процесне разлике у погледу ових категорија. У крајњем случају питање да ли је употреба ове процедуре била легална није било пресудно, зато што по атинском праву није постојала могућност да се донесе одвојена одлука, уколико би постојали приговори за повреду процедуре, али би та околност сигурно утицала на одлуку поротника. Једанаесторица, чија је дужност била да хапсе у оваквим случајевима, прихватили су аргументе тужиоца и дозволили да се покрене судски поступак. Не може се са сигурношћу закључити колики ауторитет су у оваквим случајевима имала Једанаесторица, али у сличном случају (Lysias, trans. 1977, para. 13) они су инсистирали да тужиоци преформулишу оптужбу пре него што ће је прихватити (Todd, 1993, стр. 79–81).

ЛИСИЈА „ПРОТИВ АГОРАТА“

За разлику од претходног говора који је Антифонт написао за одбрану (Еукситеуса), овај Лисијин говор је написан за тужиоце неких двадесетак година касније.¹⁷ Наиме, Агорат је подвргнут процедури *apagoge* на основу оптужбе да је крив за смрт неколико демократских генерала које су Тридесеторица погубила.¹⁸ По наводима тужиоца, Агорат је био у дослуху са олигарсима и неколико месеци пре установљења владавине Тридесеторице потказао је генерале скупштини оптужујући их да су наводно ковали заверу против демократског уређења. На основу ових информација скупштина је одлучила да се генералима суди пред поротом од 2.000 Атињана. Када су Тридесеторица дошла на власт, отказала су ово суђење и заменила га противуставном процедуром пред већем које је новоустановљено. Генерали су осуђени и погубљени.

Због учешћа у наведеним догађајима, Агорату се судило након рестаурације демократије. Пошто је у међувремену донет Закон о амнестији, по коме се за убиство могло судити само онима који су убили својеручно (*autocheir*) (Blass, 1887, стр. 555; Hansen, 1976, стр. 131; Loening, 1981, стр. 96–97), они који су индиректно били укључени у убиство (планирали убиство-*bolueusis*) нису могли да се осуде на основу процедуре *dike phonou*. Шта више, извори сведоче да су

¹⁷ Већина аутора говор датира 399. године пре н. е.

¹⁸ Тридесеторица су дошла на власт после другог олигархијског преврата 405/404. године пре н. е.

они који су „пружили информације или потказали неког“ имали имунитет у случају да их оптуже. Ово правило није важило само за оне који су убиство извршили својеручно, али је требало да пружи заштиту онима који су најчешће невољно били укључени у прогонства Тридесеторице.

Упркос наведеним ограничењима, тужиоци су покренули процедуру *apagoge* против Агората, који је потказао њиховог рођака. Агората су ухапсила Једанаесторица, али тек након измене оптужнице тужиоца у којој се морало навести да је директно одговоран за извршење убиства. За разлику од Еукситеусовог случаја, Агорат није ухапшен на основу денунцијације (*endeixis*)¹⁹. У оптужници стоји да је веће из 405/404. године пре н. е. радило у складу са интересима олигарха и спремно деловало против оних који су бранили демократију, а велики број већника је поново изабран у већу које је владало за време Тридесеторице. Агорат је оптужен да је вољно пристао на то да буде завереник, с тим да су тужиоци признали да можда није био упућен у све детаље завере. Тужиоци су се у говору позвали на случај Менестрата, који је као и Агорат потказао неколико демократа Тридесеторици. Менестрат је након рестаурације демократије осуђен и погубљен, а судило му се применом исте процедуре *apagoge*, као и у случају Агората.

Аутори који су се бавили анализом овог говора могу се поделити у две групе: једни заступају став да је против Агората била покренута процедура *apagoge phonou* (Carawan, 1998, стр. 363), а други *apagoge kakourgias*. Из друге групе издваја се Хансен, коме се може замерити овакво виђење, зато што нигде у говору није поменуто да је Агорат *kakourgios*. Ово би свакако морало да се назначи, као што је учињено у оптужници Еукситеуса.

Хансен своје виђење образлаже чињеницом да су Једанаесторица инсистирала на томе да се у оптужници напомене да је Агорат очигледно крив (*ep'autophoroi*) (Hansen, 1976, стр. 101–103, 107). На основу претпоставке да је убица оптужен као *kakourgoi* и да је *ep'autophoroi* у директној вези са *apagoge kakourgon*, а не са неком другом формом *apagoge* или *endeixis*-а, закључује да је Агорат процесуиран *apagoge kakourgon*. Међутим, не постоји доказ да је формулација „очигледно крив“ била услов за *apagoge kakourgon*, па Хансенова аргументација остаје под сумњом. Наиме, он објашњава да се формулација „очигледно крив“ није тражила у случају Еукситеуса зато што је процедура била иницирана са денунцијацијом. С

¹⁹ Код денунцијације оптужени се хапсио на основу кривичне пријаве, а у случајевима *apagoge* без *endeixis*-а тужиоци су самоиницијативно хапсили оптуженог и доводили га пред Једанаесторицу, која су на основу оптужнице одлучивала о томе да ли је дозвољено вођење процедуре (MacDowell, 1963, стр. 135).

друге стране, Гагарин уочава проблем код Хансеновог објашњења и напомиње да се термин *ep'autophoroi* није користио у случајевима *endeixis*-а праћених формом *apagoge kakourgon*, јер би се у супротном тужилац највероватније одлучио да процесуира Агората на тај начин, избегавајући тиме мењање навода у оптужници које су тражила Једанаесторица (Gagarin, 1979, стр. 320). Мекдауел (1963) истиче да је формулација „очигледно крив“ била тражена из техничких разлога и да је вероватно постојало правило по коме је за покретање процедуре *apagoge* (без ограничења само на *apagoge kakourgon*) било неопходно испунити овај услов (стр. 133). Такође, има и мишљења да се овакво условљавање подизања оптужнице није ни захтевало у случајевима убиства (Lipsius, 1905, стр. 318–320; Harrison, 1971, стр. 221–224). Да ли је специфична фраза у оптужници заиста била показатељ одређене форме *apagoge* приликом процесуирања убиства?

Анализом извора у којима се помиње термин *ep'autophoroi* долази се до закључка да он није био услов за покретање кривичног поступка, већ се њиме условљавала егзекуција оптуженог после хапшења без суђења. Наравно, овде су обухваћени случајеви у којима су тужиоци инсистирали на смртној казни без суђења, при чему су приликом предаје оптуженог Једанаесторици морали да потврде да су га ухапсили, управо, због тога што је „очигледно крив“. Ово је у складу са правилом да ће оптужени бити моментално погубљен уколико призна своју кривицу, с тим да се у случају егзекуције оптуженог после хапшења без суђења претпостављало да је кривац суочен непосредном инкриминацијом на основу чињенице да није у могућности да порекне своју кривицу.

Према мишљењу Мекдауела (1978), у овом случају примењена је процедура *apagoge phonoi*, зато што је Агорат посећивао света места која су била забрањена убицама, а додатно објашњава да је ова форма *apagoge* служила и у случајевима када је требало поступити у складу са Законом о амнестији, по коме су само својеручно извршена убиства могла бити процесуирана традиционалном *dike phonoi* (стр. 120–122). Ово је у складу са процедуром коју је Демостен описао у свом говору „Против Аристократа“. Процедура налаже да онај ко примети убицу да обилази света места и агору, има право да га ухапси и одведе у затвор, али нема право да га одведе кући. Притом, после хапшења потенцијални убица не сме бити кажњаван све док му се не заврши суђење. Уколико буде осуђен, кажњавао се смртном казном (Demosthenes, trans. 2008, para. 23.80). Дакле, у складу са овим Демостеновим говором, оптужница у случајевима *apagoge phonoi* није била усмерена на убиство, већ на одређено понашање потенцијалног убице које је било забрањено. Међутим, проблем код оваквог објашњења огледа се у томе што тужилац нигде не помиње да је Агорат посећивао света места (Gernet & Vizos, 1926, стр. 187–

188). Могуће је да овај Агоратов преступ није истакнут зато што се тужилац концентрисао на то да је оптужени крив за убиство (Gagin, 1979, стр. 321; Todd, 1993, стр. 257), или због тога што се у говору истичу његове илегалне јавне активности у скупштини након рестаурације демократије, где је као синкофант²⁰ покретао политичке поступке против невиних грађана, због чега је кажњен новчаном казном од 10.000 драхми (para. 65–66, 73, 76). При том, не треба заборавити да је Агорат био пореклом роб који се лажно представљао као Атињанин (para. 18).

Караван, као и Мекдауел, заузима став да се у овом Лисијином говору применила процедура *apagoge phonou*. Међутим, за њега није одлучујући критеријум преступ забране посећивања светих места. Истиче да је овај преступ био само услов за хапшење Агората, не и за оптужбу (Carawan, 1998, стр. 362–364). Наиме, чињеница је да тужилац нигде у говору не помиње овај преступ, али не мора да значи да је он био услов за хапшење Агората. Могуће је да је тужилац намерно избегао да говори о преступу зато што је он био очигледан, самим тим и лако доказив, или да је таквим поступањем штитио сопствене интересе, зато што није могао да докаже „очигледну кривицу“ Агората убице. По Каравану, термин „очигледно крив“ није био одлучујући за формулисање оптужнице, него за хапшење Агората. У том случају тужилац не би имао проблеме са Једанаестирицом и лако је могао да докаже да је хапшење учињено у складу са процедуралним формалностима. Осим тога, Лисија у говору напомиње да је формулација „очигледно крив“ била неопходна за подизање оптужнице (para. 85). Додатну конфузију Караван ствара тиме што истиче да је правни основ хапшења био различит у односу на правни основ суђења, при чему не даје објашњење за то који би правни основ био на суђењу Агорату. Једина логична претпоставка за правни основ суђења могла би да буде подигнута оптужница. Међутим, Закон о амнестији је дозвољавао покретање кривичног поступка у случајевима убиства само за оне који су својеручно извршили убиство. Пошто таква оптужба није могла да се стави Агорату на терет (оптужен је као одговоран за убиства демократских генерала, јер их

²⁰ Синкофанти су били професионални цинкароши који су углавном нападали богаташе. Говорници су често као опште место употребљавали термин синкофанти, да би на тај начин указали на њихову претњу по атинско друштво, посебно на богатије грађане. Али, без обзира на негативно значење овог термина, не треба заборавити да су синкофанти као тужиоци који су „волонтирали“ понекад из моралних, а не финансијских разлога, покретали парнице које су заиста доносиле велики допринос полису у смислу да су тиме престајале радње које су му наносиле штету. Нема сумње да су они постали проблем у Атини у периоду од 420. до 410. године пре н. е, али је такође, истина да су изазивали мање штете у односу на писце и песнике комичаре. (Lofberg, 1917, стр. 13).

је потказао скупштини непосредно пре доласка на власт Тридесето-рице), онда она није нити могла да буде правни основ за покретање поступка *apagoge* у овом случају. Караван није пружио доказе који-ма би могао да оправда став да су се правни основи разликовали у оквиру једне процедуре.

Пошто говор Агората није сачуван, тешко се са сигурношћу може тврдити која је форма *apagoge* примењена у овом случају. Из говора се сазнаје само да је Агорат имао могућност да побегне пре хапшења и суђења, али то није искористио (26). Остао је на територији Атике, где га је у складу са поменутиим правилом свако могао ухапсити и предати Једанаесторици. Последице хапшења биле су теже за Агората у односу на последице евентуалног одласка у прогонство, али ни прогонство није било безазлено зато што је као неко ко није имао грађанска права могао да буде подвргнут тортури и погубљен. Притом, они који би јемчили његов одлазак могли су да изгубе своју имовину, а у крајњем случају могли су да буду и прогнани. Могуће је да су Агорату пружене неке гаранције у погледу његове безбедности, па је због тога остао. Међутим, пошто му се судило неколико година после догађаја, вероватно је приликом одбране поменуо да тужилац није имао основа за непосредну инкриминацију у моменту када је његов рођак погубљен од стране Тридесето-рице. Поред тога, правни основ његове одбране могао је да буде и то што је тужилац прекршио правило по коме су потказивачи имали право на имунитет од суђења. Међутим, ово су само нагађања, али је чињеница да Агорат никога није убио својеручно (*autocheir*).

Што се тиче употребе израза „очигледно крив“ (*ep' autophoroi*) могуће је да су Једанаесторица на њему инсистирала зато што су потребе праксе налагале да се на овај начин покрију случајеви потказивања које је било јавно и очигледно. Из тог разлога намеће се закључак да је овај случај највероватније био *apagoge phonoi*, у складу са Демостеновим описом процедуре у говору „Против Аристократа“ (23.80), који се првобитно односио само на преступ убице због посете светих места, али је с временом почео да се примењује и на кривично гоњење убица. Наравно, ово је само претпоставка, зато што је могуће да су постојали други правни или политички разлози који су утицали на овакву поставу случаја. Можда су због Закона о амнестији, Једанаесторица, вођени личним или политичким мотивима, инсистирали да тужилац у оптужницу унесе фразу „очигледно крив“.

ЗАКЉУЧАК

Случај „Против Агората“ показатељ је да су Атињани током три века, од доношења Драконтовог закона о убиству, сазрели у схватању примене затвора у случајевима убиства, од дозвољене са-мопомоћи до процесуирања починиоца од стране државних органа.

Процедура *apagoge* била је алтернатива традиционалној *dike phonou*. Она се показала као исправан и репрезентативан показатељ промена процедуре и правног размишљања, чији се почети могу пратити од случаја „О убиству Херода“.

Поред традиционалне *dike phonou*, која је била ограничена само на рођаке жртве, Атињани су установили *graphe* (јавне) процедуре: *endeixis*, праћену са *apagoge kakourgon* и *apagoge phonou* у случајевима убиства. Пошто убиство није било кривично дело које се често дешавало у пракси, процедура *dike phonou* деловала је компликовано уз примену архаичних формалности. Драконтов закон о убиству прописао је да се најближи рођаци жртве морају сложити око покретања процедуре започете објавом убице. Ова процедура судила се на Ареопагу, суду који није био доступан свим Атињанима у смислу присуствовања суђењу. Насупрот томе, *apagoge* је била јавна процедура, формалности је било мало, а судила је хелијеја, народни поротни суд који је био познат свим Атињанима (преко тридесет година), зато што су могли бити поротници.

Процедура *apagoge* није била изузетак, зато што о њеној примени сведоче два сачувана говора у којима су процесуирани Еукситеус и Агорат. Еукситеусов случај је сигурно био *apagoge kakourgon*, а Агоратов је највероватније *apagoge phonou*. Из Еукситеусовог случаја сазнајемо да је *apagoge kakourgon*, којој је претходила *endeixis*, била новина у време суђења (420. година пре н. е.). Могуће је да су Атињани ову процедуру прописали у случајевима убиства да би брже и ефикасније процесуирали убице и на тај начин избегли њихово евентуално бекство од казне. *Apagoge* је вешто превазилазила потешкоће и слабости правних и техничких правила *dike phonou* у случајевима убиства: тужиоци су могли да покрену поступак у било ком периоду током године, басилеус није морао да интервенише и организује припремна рочишта, а поступак је могао да се покрене без претходног полагања заклетве, жртве и презентовања сведока. С друге стране, *apagoge phonou*, покренута у случају Агората (399. године пре н. е.) омогућила је тужиоцу да превазиђе проблем који је настао доношењем Закона о амнестији, по коме се *dike phonou* могла покренути само у случајевима када је убица својеручно извршио убиство. Поред тога, ова процедура омогућила је тужиоцу да покрене шири спектар питања пред хелијејом која је, за разлику од строгих правила прописаних у случајевима суђења пред Ареопагом, дозвољавала употребу свих могућих реторичких средстава убеђивања.

На основу изложеног може се закључити да је процедура *apagoge* била од велике користи странама у спору. Усвојена је као комплементарна одредбама Драконтовог закона о убиству, а еволуирала је од 420. до 399. године пре н. е. у две форме: *apagoge kakourgon* и *apagoge phonou*. Ово указује на то да је став Атињана о

правним питањима убиства био двосмислен. Концепт и реторика случајева убиства били су усредсређени на традиционална мерила подстакнута доношењем Драконтовог закона у VII веку пре н. е. Говори Антифонта и Лисије показују да су оптужени процесуирани због индиректног учешћа у вршењу кривичног дела. У складу са Драконтовим законом, ономе ко је планирао убиство требало је да се суди исто као и да је убио, односно у овим случајевима могла је да се покрене процедура *dike phonou*. Промене су се дешавале тако што се ширила примена оригиналног Закона, уместо његовог укидања или вршења измена. Правни систем Атињана чинили су устаљени термини и институти, али је истовремено била дозвољена флексибилност у случајевима када се за то јавила потреба. Развој древног атинског права о убиствима потврђује да је доношење закона било постепено, а континуиране промене у пракси утицале су пре на ширење примене постојећих закона, него на доношење нових.

Хапшење потенцијалног убице (*apagoge kakourgon*) била је античка алтернатива за одређене случајеве убиства: примењивала се онда када је убица био познат, па је могао бити лишен слободе на основу непосредних последица кривичног дела које је извршио. Оптужба на коју је Еукситеус одговорио у Антифонтовом петом говору представља пример примене процедуре *apagoge kakourgon* у случају у коме није било непосредне инкриминације, а учешће оптуженог у вршењу кривичног дела је било индиректно, односно његова кривица се огледала у томе што је он планирао или био саучесник у убиству. Управо због ове новине Еукситеус протестује: био је оптужен на основу процедуре која је претпостављала непосредну инкриминацију, али му је суђено због индиректног учешћа у вршењу кривичног дела, што је по правилу требало да се суди *dike phonou*. Без обзира на то, да ли се у овом случају процедура *apagoge* применила нерегуларно или су Атињани кроз праксу проширили важеће правила која су се односила на *apagoge kakourgon*, двадесет година касније појављују се два паралелна случаја у којима су оптужени издалека били укључени у исход убиства, планирајући га или саучествујући у њему. Агорату и Менастрату судило се највероватније применом *apagoge phonou* због тога што се сумњало да су потенцијалне убице. Менастрат је, као и Агорат, потказивањем довео до смрти оних које су погубили Тридесеторица. Какво год значење имала фраза „очигледно крив“, свакако није спречила тужиоце да затраже правду како би на тај начин казнили оне који су се огрешили. Ова два случаја нису толико значајна зато што привидно повређују Закон о амнестији, него због много озбиљније претње која је на овај начин избегнута. Наиме, у клими патриотског жара Агорату и Менастрату је суђено. Нису им пресудили гневни рођаци жртава на основу самопомоћи, нити су погубљени од стране Једанаесторице без претходно донете

судске пресуде, што је био начин решавања оваквих случајева у ранијем временском периоду. Ово је можда најважнија процедурална примена фразе „очигледно крив“ на основу које су тужиоци успевали да се уздрже од решавања спора одмаздом која се традиционално сматрала оправданом.

Захваљујући случају Агората, на основу покретања процедуре *apagoge*, тужиоци нису само избегли одредбе Закона о амнестији, они су померили његове границе чиме су створили основ да се у будућности потенцијални тужиоци још више обавезу на поштовање одредаба овог Закона. Уместо да тужилац делује самоиницијативно или да се само на основу одлуке надлежног органа (без претходно вођеног судског спора) одлучи о егзекуцији, у овом кривичном поступку о гневу тужиоца одлучила је порота коју су чинили Атињани. Овај случај представља кулминацију иницијативе која је започела Драконтовим укидањем самопомоћи у циљу спречавања извршења крвне освете. Атињани су постепено прихватили право да полис интервенише у оваквој врсти спорова, који су започињали тиме што се племенски представник (басилеус) обавезивао да реши спор између фамилије жртве и фамилије убице, вреднујући њихове наводе, при чему је питање чињеница у већини случајева препуштао фамилијама да их саме реше. Случај Агората довео је до тога да народни суд одлучи не само о случају, већ и о питању правилне примене процедуре. Поротници су од тог момента одлучивали и о томе да ли је хапшење потенцијалног убице било формално прихватљиво.

ЛИТЕРАТУРА

- Antiphon. (1968). *Minor Attic Orators I*. (K. J. Maidment, trans.). Cambridge, Massachusetts–London.
- Aristotel. (1948). *Ustav atinski*. (N. Majnarić, prev.). Zagreb.
- Blass, F. (1887). *Die attische Beredsamkeit II*, Leipzig.
- Volonaki, E. (2000). *Apagoge in Homicide Cases*. *Dike*, 3, 147–176.
- Gagarin, M. (2000). The *Basileus* in Athenian Homicide Law. In P. Flensted-Jansen, T. H. Nielsen and L. Rubinstein (Eds.), *Polis & Politics*, Presented to Mogens Herman Hansen on his 60th Birthday (pp. 569–579). University of Copenhagen.
- Gagarin, M. (1989). *Murder of Herodes*. Frankfurt am Main.
- Gagarin, M. (1987). Review of E. Heitsch. *Antiphon aus Rhamnus*. *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, 239, 56–64.
- Gagarin, M. (1981). *Drakon and Early Athenian Homicide Law*. New Haven and London, Yale University Press.
- Gagarin, M. (1979). The Prosecution of Homicide in Athens. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 20, 301–323.
- Gernet, L., & Bizos, M. (1926). *Lysias. Discours* (Vol. 2). Paris.
- Gillis, D. (1971). The Revolt at Mytilene. *American Journal of Philology*, 92, 38–47.
- Demosthenes. (2008). *Speeches 20–22*. (E. M. Harris, trans.). University of Texas Press.

- Evjen, H. D. (1970). *Apagoge* and Athenian Homicide Procedure. *Revue d'histoire du droit*, 38, 403–415.
- Lipsius, H. J. (1905). *Das attische Recht und Rechtsverfahren I*. Leipzig.
- Loening, T. C. (1981). *The Reconciliation Agreement of 403/402 BC in Athens: Its Content and Application*. Doctorial dissertation. Brown University.
- Lofberg, J. O. (1917). *Sycophancy in Athens*. Chicago.
- Lysias. (1977). *Trials From Classical Athens*. (C. Carey, trans.). London.
- MacDowell, D. M. (1963). *Athenian Homicide Law*. Manchester.
- MacDowell, D. (1978). *The Law in Classical Athens*. Cornell University Press Ithaca, New York.
- Schindel, U. (1979). *Der Mordfall Herodes: Zur 5. Rede Antiphons*. Philologisch-Historische Klasse 9. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen.
- Sealey, R. (1994). *The Justice of the Greeks*. The University of Michigan Press.
- Stroud, R. S. (1986). *Drakon's Law on Homicide*. Berkley.
- Todd, S. (1993). *The Shape of Athenian Law*. Oxford.
- Tukidid. (1991). *Povjest Peloponeskog rata*. (S. Telar, prev.). Beograd.
- Hansen, H. M. (1976). *Apagoge, Endeixis and Ephegesis against Kakourgoi, Atimoi and Pheugontes*. Odnese.
- Harrison, A. R. W. (1971). *The Law of Athens II*. Oxford.
- Heitsch, E. (1984). *Antiphon aus Rhannus*. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse 3. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz.
- Carawan, E. (1998). *Rhetoric and the Law of Draco*. Oxford.
- Wolff, H. J. (1966). *Die attische Paragraphe*. Graeyistische Abhandlungen 2. Weimar.

THE PROCEDURE APAGOGE OF ATHENS CRIMINAL LAW IN CASES OF HOMICIDE

Sanja Gligić

University of Belgrade, Faculty of Law, Belgrade, Serbia

Summary

The traditional *dikai*, which has been used in the cases of homicide since the enactment of the Law of Draco, were unwieldy because the special rules of evidence and oath-taking were designed only to facilitate private settlement. It was a reasonably effective means of deciding a dispute over liability where the fact of the defendant's involment was not contest and the parties themselves were bound to resolve the grievance by ties of custom and social conscience. But if there were no firsthand witnesses then the plaintiffs had practically no case in the court, no matter how conclusive the circumstantial evidence. Additional problem was for prosecuting outsiders, not bound by ties to the community. Foreign nationals with no particular standing at Athens were less likely to respect the obligations of oath that made the verdict binding upon citizens. In such circumstances, the plaintiffs sometimes invoked the ancied procedure for arrest of felons, *apagoge*.

In the traditional *dikai* the plaintiffs swore to their claim of right in its quintessential sense and they called upon the judges to validate that claim and thus recognize their right to self help. But in prosecuting by arrest, the plaintiffs claim to have caught the wrongdoer in the immediate consequences of his act. They must therefore prove that

they have acted on probable suspicion. This criterion gives a more direct approach to the question that would preoccupy a jury in a murder - did he do it?

Two speeches survive from proceedings *apagoge*: Antiphon "On the Murder of Herodes" and Lysias "Against Agoratus". Felony arrest (*apagoge kakourgon*) was an ancient alternative against certain types of homicide: it would apply in those cases where the killer was known and could be apprehended in the immediate consequences of his crime. The charge that Euxitheus answers in Antiphon speech "On the Murder of Herodes" represents an early extension of this procedure to those cases without immediate incrimination, where the defendant's involvement was indirect and his guilt was a matter of planning or complicity rather than killing by his own hand. It was this novel application against which Euxitheus protest: he was indicted by a procedure that presupposed immediate incrimination, but he was to stand trial upon a principle of indirect liability that properly belonged to *dike phonou*. However irregular the case against Euxitheus, at the turn of the century, perhaps twenty years after this speech, we find two parallel cases where defendants who were only remotely involved in the outcome, by planning or complicity, were brought to trial by this ancient remedy against felony murder. The case "Against Agoratus" is one such case; another was the case "Against Menestratus" that preceded it and was given as an example in which the prosecutors insist on in this Lysias speech. Menestratus also as Agoratus was brought to trial probably by *apagoge phonou* and executed (Lysias, 13.55-57).

The great significance of these cases is that the outraged plaintiffs have submitted their claim for a decision by jury of the people, in a matter where formerly they might have acted alone or with only the magistrate's compliance. Especially the case "Against Agoratus" represents that community decision has wholly superseded clan autonomy. Juries of the people will now decide even the question of whether felony arrest is formally admissible, a decision that was once put to the magistrate when plaintiffs brought a felon for execution.